

EESTI MISJONI SELTSI TEGEVUSEST OKUPATSIOONIEELSES EESTI VABARIIGIS

Priit Rohtmets

EELLUGU JA LOOMINE

Eesti misjoni ajalugu pole kindlasti võimalik vaadelda ilma 1919. aastal Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku vaimulike initsiatiivil asutatud Eesti Misjoni Seltsi (EMS) tegevust tundmata. Kuigi seltsi asutamine märgib kindlasti uut ajajärku siinses misjoniloos – tege- mist oli esimese eestlaste poolt loodud sellelaadse organisatsiooniga – ei tähista see misjonäride koolitamise ja misjonitöö algust Eestis. Eestlastest ja eestimaalastest ning eri konfessioonidesse kuulunud misjonärid oli selleks hetkeks tegutsenud maailma misjoniasundus- tes juba rohkem kui sada aastat. Seega võib uhkusega tõdeda, et selts ei tekkinud kaugeltki tühjale kohale, selle asutamisele eelnes värvikas ja aastaid kestnud tulemuslik tegevus eri misjoniseltside läkitusaladel. Esimese eestimaalase misjonärina asus XIX sajandi algusaastatel Inglise Kirikumisjoni Seltsi teenistuses Lääne-Aafri- kas tööle Gustav Reinhold Nyländer. Järgneva sajandi jooksul läki- tati mitmete misjoniseltside kaudu Aafrikasse ja Hiinasse palju tei- sigi misjonäre. Mainimist väärivad kindlasti Carl Hugo Hahn, Carl Theodor Hasselblatt, Carl Oscar Emil Thal, Hans Tiismann ning Evald Ovir. Viimane läks ajalukku kui esimene eestlasest misjonär, kes langes töökohuseid täites kohalike elanike käe läbi. Ovir mõrvati 1896. aastal äärmiselt vägivaldsel moel, kui ta oli misjoneerimas

Kilimanjarost edelasse jääva Meru mäe piirkonnas.¹ Noore misjonäri märtrisaatus jäi pikaks ajaks oluliseks misjonitöö elavdajaks, teda mälestati ja tema pühendumust seati noortele misjonäridele eeskujuks.

Iseseisva misjoniseltsi loomise idee tõusis esmakordselt avalikkuse ette XX sajandi algusaastatel, kui Muhu õpetaja Arnold Nerling, kes, olles ise viis aastat töötanud misjonärina Indias, tol hetkel üsna hulljulge idee välja käis, pidades seda senisest tõhusamaks võimaluseks oma misjonitöö korraldamisel. Mõni aeg hiljem kordas juba unustusse vajunud mõtet Kolga-Jaani õpetaja Villem Reiman, kelle väljautlemise põhjused olid pigem poliitilist ja rahvuslikku laadi. Vastuvõetamatuna tundus talle eestlastest misjonäride saksa-meelsus. Samuti rõhutas Reiman, et Leipzigi misjonikoolis nõutav saksa keele pea täiuslik valdamine oli olnud aastakümnete jooksul takistuseks eestlastest noormeeste õppimaasumisel ja misjonärikutse valimisel.² Esitatud kriitika valguses pole imestamisväärne, et lisaks Leipzigi Misjoni Seltsile asuti toetama Soome Misjoni Seltsi, üha elavamaks muutus ka noorte soov just Helsingisse õppima asuda. Esimese maailmasõja puhkedes keelati Saksamaal asuva seltsi toetamine, mis tähendas kogu toetusrahade suunamist Soome misjonialadele.³ Sellest tulenevalt pöörduti ka omariikluse saavutamise järel just põhjanaabrite poole, et misjonitööd elavdada. Siinjuures tuleb samuti rõhutada Soome-poolset initsiatiivi, põhjanaabrid olid I maailmasõja järgsetel aastatel luteri kiriku kõige suuremad toetajad ja tihedamad koostööpartnerid. Leipzigi misjoniseltsi vajus aga sõja ajal, lõplikult aga pärast Saksamaa kaotust I maailmasõjas sügavasse kriisi, millest taastumiseks kulus terve järgnev kümnend, täielikult XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse suuremahulist misjoniasunduste võrku taastada ei suudetudki.

Kuigi seltsi loomisest oli räägitud juba mitmeid aastaid, tekkis reaalne võimalus selle asutamiseks alles Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku loomise järel. Peamiseks initsiaatoriks kujunes Kose

¹ Karin **Hiiemaa**, *Südame kutse: Eesti misjonärid Aafrikas* (Tallinn: Olion, 2000), 43.

² Wilhelm **Kentmann**, *Piibel, kirik ja misjonitöö minevikus ja nüüd* (Tallinn: Eesti Ew.-Lutheruse usu õpetajate seltsi kirjastus, 1921), 50.

³ „Kümne aasta eest” – *Meie Kirik*, 39 (1929), 306.

koguduse õpetaja ja Ida-Harju praost Harald Pöld. 1919. aastal toimunud vaba rahvakiriku teisel kirikukongressil, millest võttis väliskülalisena osa ka Soome Misjoni Seltsi abijuhataja Hannu Hahti, leidis mainitud teema elavat vastukaja. Sama aasta alguses oli õp Pöld külastanud Helsingis asuvat Soome Misjoni Seltsi läkitusmaja ning kohtunud selle esimehe Matti Tarkasega. Külaskäigu tulemusena sündis idee luua Eestisse Soome Misjoni Seltsi haruselts. Teisest kirikukongressist osa võtnud õpetajate arvates oli aga veelgi mõistlikum iseseisva seltsi asutamine, kuigi mõningast poolehoidu leidis ka haruseltsi asutamise plaan. Oluline on märkida, et juba esimestest loomisplaanidest alates kujunes ideaaliks kirikuga otsest mitte ühenduses olev misjoniselts. Selline korraldus oli end Soomes igati õigustanud.⁴ Asutamiskoosolekule kogunes umbes viiskümmend luteri kiriku õpetajat ning eelneval päeval lõppenud kirikukongressi väliskülalised Rootsist ja Soomest. Selts asutati 16. septembril 1919. aastal Tallinnas, liikmeteks astus esimesel koosolekul üle 20 õpetaja.⁵ Põhikiri registreeriti sama aasta novembris. Kuna iga misjoniseltsi uhkuseks ja peamiseks sihiks oli just välismisjonäride koolitamine ja misjoniasundustesse saatmine, siis rõhutati ka vastloodud Eesti Misjoni Seltsi põhikirjas just välismisjoni osatähtsust.⁶

Misjonäride ettevalmistamiseks vajamineva raha kogumiseks ja seltsi eesmärkidest teavitamiseks loodi kolm osakonda: äratus-, kirjandus- ja ajalehe osakond. Äratusosakond jagunes veel omakorda kolmeks alarühmaks, mille liikmed külastasid paljusid Eestimaa paiku, et pidada misjonijutlusi. Samuti kuulus äratusosakonna tegevusvaldkonda misjonipühade ja -päevade korraldamine. Kirjandustoimkonna ülesandena nähti misjoni lendlehtede ning pikemate

⁴ Näitena teistsugusest ülesehitusest võib nimetada Rootsi Misjoni Seltsi, mis oli luterliku kirikuga otseselt ühenduses. Kuna Läti luterliku kiriku piiskop Karlis Irbe oli heades suhetes Rootsi kiriku peapiiskopi Nathan Söderblomiga, siis leidis ka Lätis 1923. a rakendust just kirikuga ühenduses oleva misjoniseltsi loomine. Esimese lätlasest misjonärina asus Indiasse, Rootsi misjoniasundusse tööle peapiiskop Irbe tütar Anna Irbe. „The Work of Roberts Feldmanis as Secretary of the Foreign Mission Council of the Latvian Evangelical Lutheran Church,” *Missio Apostolica*, 13 (2005), 28.

⁵ „Kümne aasta eest” – *Meie Kirik*, 39 (1929), 307.

⁶ Eesti Evangeeliumi Lutheruse usu Misjoni Seltsi Põhikiri (Viljandi: E. Ring, 1921), 4.

ülevaatlike raamatute avaldamist maailma misjoni minevikust ja hetkeseisust, ajaleheosakond hakkas aga ette valmistama seltsi tegevust kajastava ajalehe väljaandmist.⁷ 1920. aastast hakkas ilmuma ajaleht „Meie Kirik”, mis ei piirdunud aga ainult misjoniseltsi tegevuse kajastamisega, vaid selles avaldatud artiklites võeti sõna ka kirikupoliitilistel teemadel. Tegelikuses kujunes sellest juba algusaastatest Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku konservatiivse suuna häälekandja.

Soomlaste edukus misjonipöllul ja eestlastest tegevmissionäride väljapaistev tegutsemine tekitasid loodud seltsi juhtides kõikvõimsuse tunde, vaimustusehoos kõneldi isegi omaette misjoniasundusest. Samas suhtusid mitmed teiste konfessioonide esindajad, samuti ka paljud luterliku kiriku vaimulikud seltsi loomisesse ja ambitsioonikatesse plaanidesse skeptiliselt. Nii väideti, et selts asutati selleks, et sel teel oleks võimalik Eesti salaviinavabrikute saadusi Hiina toimetada, samuti pilgati õpetaja Põldu, öeldes, et paganaid pole vaja üldse nii kaugele otsima minna.⁸

ESIMESED TEGEVUSAASTAD, KOOSTÖÖ SOOME MISJONI SELTSIGA

Vaatamata seltsi juhtide ambitsioonikatele plaanidele kujunes olukord esimesel tegevusaastal üsna lootusetuks, tegutsemissoov ületas selgelt rahalised võimalused. Nii nenditi 1920. aasta märtsis toimunud koosolekul, et tööharu on küll väga tähtis, aga sel alal tegutsemiseks on selts veel täiesti jõuetu.⁹ Sellegipoolest kuulutas seltsi juhatus välja konkursi, eesmärgiga suunata noori õppima Helsingi misjonikooli. Konkursile laekus viis avaldust. Selts lootis äratusosakonna tööle ja soomlaste abile, mis pidid andma piisava garantii noorte õppemaksude ja elamisrahade tasumiseks Soome õppima asumisel. Soomlastelt saadi julgustust juunis toimunud läkitusseltsi

⁷ Harald Põld, *Eesti Ew. Lutheruse usu Misjoni Seltsi läkitusleht II* (Tallinn: Eesti Ew. Lutheruse usu Misjoni Seltsi kirjastus, 1921), 2.

⁸ „Eesti Ev. Lutheruse usu Misjoni Seltsi tegevusest” – *Meie Kirik*, 1 (1920), 6.

⁹ „Meie kiriklikkude seltside tööalalt” – *Meie Kirik*, 2 (1920), 14–15.

aastapäeva pidustusi külastades. Sellest võtsid lisaks Põllule osa ka seltsi juhatuse liige hr Kiiver abikaasaga ja 1920. aastal Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku õpetajaametisse ordineeritud endine misjonär Hendrik Kokamägi. Soomlaste üha suurenev misjonivai- mustus mõjus ka Eesti külalistele julgustavalt, samuti kinnitasid põhjanaabrid veel kord, et nad on valmis vastu võtma eestlastest noori misjonikooli kasvandikke ning aitama neid ülalpidamiskulude katmisel.¹⁰

1921. aastaks oli seltsi tegevus niivõrd kiiresti laienenud, et misjonipäevi peeti juba kümnetes Eestimaa luterlikes kirikutes. Igapäevaselt tegutses mitmeid reisijutlustajaid. Seltsi juhataja õp Põld oli tuleviku suhtes äärmiselt optimistlik. Ka rahaline olukord oli mõnevõrra paranenud, seetõttu asuti selekteerima kandidaate Helsingi misjonikooli õppimaasumiseks. Viiest avalduse esitanust kaks olid tütarlapsed, kolm noormehed. Valituks osutusid kolm noort meest: Johannes Tammets Kuusalu vallast, Leonhard Puura Tallinnast ja Karl Anniko Lihulast. Kõik kolm olid 20–22 aastat vanad ja lõpetanud keskkooli. Soomlaste hinnangul tähendas see, et teatav ettevalmistus oli noormeestel juba olemas, seepärast loodeti nende stuudiumi mõne aasta võrra lühendada. Nominaalne õppe- aeg Helsingi misjonikoolis kestis kuus aastat. Noormeeste õppima- asumist saatsid Eestis avaldatud ülistavad artiklid Soome-Eesti misjonisilla tugevdamisest ning Eesti Misjoni Seltsi jõudsast arengust.¹¹ Tegelikult oli olukord 1921. aasta jooksul hakanud mär- gatavalt halvenema, probleemid polnud aga seotud otseselt seltsi tegevusega, vaid luterlikus kirikus esile kerkinud probleemidega, täpsemalt aruteluga kiriku õpetusliku aluse üle, milles seltsi juht õp Põld esindas vankumatuna konservatiivset suunda. Tema tege- vus, muuhulgas misjoniseltsi ajalehe „Meie Kirik” kasutamine oma isiklike teoloogiliste vaadete selgitamisel ja propageerimisel, oli peamiseks põhjuseks, miks selts oma algusaastatel saavutatud edu maha mängis ja üsna lühikese aja jooksul suurema osa oma poolda- jatest kaotas. Kuna prioriteediks kujunes olude sunnil just kiriku- poliitiliste küsimuste üle diskuteerimine, siis jäi misjonitöö parata-

¹⁰ „Meie Välismisjoni seltsi esitajad Soome misjonipäevadel” – *Meie Kirik*, 5 (1920), 44.

¹¹ „Läkitusalalt. Eesti Misjoni Seltsi edenemine” – *Meie Kirik*, 28 (1921), 220.

matult tahaplaanile. 1922. aastal andis seltsi juhataja kirjelduses maailmamisjoni seisukorrast ülevaate ka kohaliku misjonitöö hetkeisust öeldes, et „Eesti misjoni asi on nagu varjule jäämas. Ei ole märgata, et kogudused iseäranis huvi tunneksid selle kohta, et meil kolm noort meest on koolis ja et neid tarvis üleval pidada. Soome misjonijuhatus on meile nende kohta nüüd pooleaasta lõpul kõige paremad otsused annud ja avaldab kõige paremat lootust nende edenemise kohta.”¹² Positiivsed uudised noormeeste edusammude kohta muutusid aga juba poole aasta möödudes kriitilisteks arvamussavaldusteks. 1922. aasta suvekuudel kerkisid esmakordselt esile probleemid õppeedukusega. Aasta lõpus teatati esimesest koolist väljalangenust Leonhard Puurast. Ka edasine areng ei kujunenud planeeritud rada pidi. 1923. aasta alguses langes misjonikoolist välja teine noormees, aasta lõpuks viimaks ka kolmas.¹³ Põhjuseid oli mitmeid. Esiteks jättis tugevasti soovida misjonikooli kasvandike rahastamine. Summad, mis Soome saadeti, olid Eestis toimunud kirikusisese konflikti tõttu mitmeid kordi vähenenud. Samuti kahanes aja jooksul noormeeste motivatsioon misjonikoolis õppida. Konkursi läbiviimine oli toimunud liialt kiirustades, mistõttu osalejaid oli piiratud hulk ja sunnitud valik keskpäraste kandidaatide vahel osutus oodatult halvaks. Samuti oli selgusetu, kuhu noored misjonärid pärast kooli lõpetamist tööle asuma pidid. Täbar olukord sundis seltsi juhte prioriteete ümber hindama.

EMS TEGEVUS 1920. AASTATEL, KONFLIKT EELK KONSISTOORIUMIGA, SELTSI ÜMBERKORRALDAMINE

Esimese olulise muudatusena seltsi töös tuleb mainida kodumisjoniharu asutamist. Õigupoolest oli see loodud juba 1922. aastal, kuid töö organiseerimine toimus järgneva aasta jooksul. Misjonipäeval ettekandega esinenud õp Põld nägi seltsi peamise tegevusena

¹² „Läkitusalalt” – *Meie Kirik*, 3 (1922), 20.

¹³ EELKKA (Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku konsistooriumi arhiiv), IV Kirikupäeva protokoll 1923. Usuteadlaste konverents. Kirikupäeva aruanne.

endiselt välismisjonit, tööd kodumaa kogudustes pidas ta lihtsalt välismisjonitöö eduka teostamise eelduseks.¹⁴ Siiski võis järgnevate aastate jooksul täheldada üha suuremat keskendumist just sise-misjonile, selle oluliseks põhjuseks oli kindlasti eelpool mainitud ebaõnnestumine välismisjonitöös. Tallinnasse hakati planeerima misjonimaja ehitamist, samuti pandi rohkem rõhku misjonikursus-tele ja misjonijumalateenistustele. Kirikupoliitiliste ja õpetusküsimuste teemalise vaidluse tõttu vähenes aga jätkuvalt seltsi toetajakond. Misjonitöö jaoks annetatud rahasummad kahanesid samuti aasta-aastalt. Kui 1922. aastal oli annetajakogudusi veel 125, siis 1924. aastaks oli neid alles ainult 57.¹⁵ Märkimisväärne on asjaolu, et paljudel polnud seltsi tegevusele midagi ette heita, kuigi ebaõnnestumisi oli selleks hetkeks juba mitmeid. Probleem oli pigem õpetajate Theodor Tallmeisteri ja Põllu omavahelises arveteklaarimises. Põld, kelle initsiatiivil moodustati õpetuslikult konservatiivset teoloogiat esindav ühendus „Vaba Sinod” ning Tallmeister, kes pani aluse liberaalteoloogiat pooldavale organisatsioonile „Protestantline Ühing” ja juhtis seda, esindasid õpetuslikes küsimustes kahte, teineteisega teravalt vastuolus olevat teoloogilist voolu. Kirikukorralduslikes küsimustes oli ühisosa kahe teoloogilise koolkonna esindajate vahel küll nähtavam, kuid suhted olid sellegipoolest kogu okupatsioonieelse perioodi vältel äärmiselt teravad.¹⁶ Selline kemplemine muutis kogu kirikliku elu paljudele vastumeelseks. Ka Põllu poolt juhitud Eesti Misjoni Selts, selle üha halvenev käekäik, erinevad arusaamad misjoni seltsi tulevikust ja oikumeenilisest koostööst, samuti misjoniseltsi ajalehe muutumine kirikupoliitiliseks häälekandjaks, valmistasid 1920. aastatel ajakirjanduse veergudel paljudele muret ja põhjustas teravat kriitikat.

Teine kursimuutus tõi endaga kaasa konflikti konsistooriumiga. Nimelt oli selts asunud aktiivselt toetama Aafrikas Arushas töötavat misjonäri Leonhard Blumerit. Millist rolli mängis selles konfliktis Blumeri isik, polegi niivõrd tähtis, olulisem oli konsistooriumi

¹⁴ „Misjoni päevadelt” – *Meie Kirik*, 46 (1923), 364.

¹⁵ „Kuidas misjonitöö mõtet kirikus teostada?” – *Eesti Kirik*, 5 (1927), 36.

¹⁶ Ingmar Kurg, „Oikumeenilise liikumise kajastamine Eesti kirikuelus 1910–1940” – *Usuteaduslik Ajakiri*, 1 (2004), 51.

hukkamõistev suhtumine misjoniseltsi arvatavasse uude kurssi pöörduda tagasi vabariigi-eelsesse aega, kui toetati Saksamaal asuva Leipzigi misjoniseltsi alluvuses tegutsevaid misjonäre. Ametlikult Eesti ja Leipzigi misjoniseltside vahel koostöö puudus, ka Eestist tulev raha suunati otse Blumeri nimele. Siiski ei tähendanud see täielikku kontaktide puudumist. Suhteid Leipzigi seltsiga hoidsid soojana saksa praostkonna õpetajad, kes võtsid mitmel korral osa Saksamaal asuva seltsi aastakoosolekust. Loomulikult mainiti seal kriitiliselt ka Eesti olukorda, millega anti selge hinnang eestlaste püüdlustele oma misjoniseltsi tegevust ise korraldada. Ühe sellise külastuse kohta andis ülevaate õp Walter, öeldes muuhulgas, et „ta polevat mitte lahti saanud häbitundmisest sellepärast, et meie eestikeelsed usuvennad parajasti nüüd, välise alanduse ja häda aegadel, ennast on lahti teinud sellest misjoniseltsist, kellega meie kodumaa 50 aastat ühiseks tööks oli ühendatud”.¹⁷ Õp Põllu jaoks ei omanud Leipzigi selts väga olulist tähtsust, tema toetus kuulus pigem misjonär Blumerile kui hästi esinevale ja Põlluga sarnast maailmavaadet jagavale isikule. Konsistooriumi liikmed nägid aga Blumeris Leipzigi seltsi alluvuses töötavat saksameelset ja saksasõbralikku misjonäri ning püüdsid sellepärast tema tegevust igati takistada. Ametlik põhjendus avaldati 1925. aastal „Kiriku Teatajas”, kus öeldi, et „misjonär Blumeril on jutluse pidamine kirikutes ja kiriklikkudes hoonetes keelatud tema kihutustöö tagajärjel kiriku keskvalitsuse vastu”.¹⁸ Sellest teavitati nii Leipzigi Misjoni Seltsi kui ka misjonär Blumerit.¹⁹ Keelust hoolimata pidas Blumer sama aasta suvel ettevõtetud reisi jooksul üle saja jutluse, mõnel korral lihtsates taludes, sageli aga ka kirikutes.

Alguses deklareeritud sõltumatus kirikuvõimust polnud täielik. Kuigi otseselt ei saanud konsistoorium ega kiriku vaimulikud misjoni seltsi käekäiku muuta ega mõjutada, oli selts EELK-ga seotud rahaliselt. Juba selle loomisest alates oli kogudustele antud võima-

¹⁷ „Läkitusalalt. Leipzigi misjoniselts” – *Meie Kirik*, 28 (1928), 220.

¹⁸ Toomas **Pajula**, *Misjonär Leonhard Blumer Eesti ja Aafrika kultuuriloos*. Diplomitöö. Käskiri Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna Ajaloo ja arheoloogia instituudi Eesti ajaloo osakonnas (Tartu, 1991), 41.

¹⁹ EELKKA, Eesti Ev. luth. usu konsistoorium. Protokollid. 30.10.1923–21.06.1927. Konsistooriumi istung 04.06.1925.

lus misjoni toetuseks vajaminevad summad kanda kas otse seltsi arvele või saata konsistooriumisse. Kuna tihedam side oli kogudustel kiriku juhtivorganitega, siis saadeti raha enamasti just sinna. Kui kümnendi alguses ei sekkunud konsistoorium seltsi tegevusse pea kordagi, siis kümnendi lõpus olukord muutus.

Eesti Misjoni Seltsi ja kirikuvalitsuse vahelised suhted olid niisii mitmesugustel põhjustel aastate jooksul halvenenud. Eelpool mainitud konflikt seoses misjonär Blumeriga oli ainult üks paljudest tüliküsimustest. Oluliseks erimeelsuseks kujunesid ka välisuhted. Kontaktid Soome Misjoni seltsiga sel keerulisel ajal küll ei katkenud, Põld külastas igal aastal sealseid misjonipäevi, samuti võtsid põhjanaabrid osa Eesti misjonipäevadest. Samal ajal aga hoiti eemale kõikidest teistest, peamiselt uuendusmeelsetest misjoniorganisatsioonidest. Kui seltsi loomishetkel loodeti selle asutajate, kindlasti aga ka luteri kiriku juhtivvaimulike poolt, et selts etendab olulist osa nii kodumaa kiriklikus elus kui ka välissuhetes rahvusvahelise misjoninõukogu²⁰ ja teiste riikide misjoniseltsidega, siis tegelikkuses kujunes sellest 1920. aastate keskpaigaks välja organisatsioon, mis hoidis eemale nii rahvusvahelise misjoninõukogu tööst kui ka suhetest lähimate naabritega, v.a eelpool mainitud Soome, kus misjoniseltsi eesotsas olid samuti valdavalt konservatiivid. Süüdistused uuemeelsuses tabasid nii Rootsi Misjoni Seltsi kui ka rahvusvahelist misjoninõukogu. Viimane pälvis eriti vihase hukkamõistu pärast 1928. aasta konverentsi Jeruusalemmas, mille tulemusena kujunes välja terav vastasseis konservatiivsemate ja

²⁰ 1910. aastal toimus Edinburgh'is maailmamisjoni konverents, mis tähistas uue ajastu algust oikumeenilises liikumises. Kuigi konverentsil kõlasid arvamused, et maailm õnnestub juba järgneva inimpõlve jooksul evangeliseerida, ning selle saavutamiseks tuleb eri konfessioonidel oma jõud ühendada, tegi sellisesse arengustenaariumi omad korrektuurid I maailmasõda. Konverentsi ideed leidsid pärast sõda veelgi suuremat poolehoidu ning neid hakkas ellu viima 1921. aastal Ameerika Ühendriikides Lake Mohonki konverentsil asutatud Rahvusvaheline Misjoninõukogu, mille liikmete hulgas olid esindatud kõik suuremad evangeelsed kirikud ning mis paistis silma erakordselt avatud suhtumisega nii teistesse religioonidesse kui ka kristlike konfessioonide omavahelistesse suhetesse. Lake Mohonki konverentsile järgnesid sarnased kokkusaamised 1928. a Jeruusalemmas ja 1938. a Indias, Tambaramis. Peeter **Kaldur**, „Lühike oikumeenilise liikumise ajalugu,” *Documenta Oecumenica. Kirik, ühiskond, misjon*. Koostajad Peeter Kaldur, Ingmar Kurg, Alar Laats, Tauno Teder, Veiko Vihuri (Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2006), 10.

uuendusmeelsemate misjonäride vahel misjoni tulevikku puudutavate küsimuste osas. Liberaalid nägid teisi maailmareligioone väga soodsas valguses ja leidsid, et kõik religioonide esindajad peaksid üheskoos seisma sekulariseerumise vastu.²¹ Nagu paljudel teistel teemadel, suutsid ka selles küsimuses õpetajad Tallmeister ja Pöld ajakirjanduses põhjalikult teineteise seisukohti mustata. Kui Tallmeister nägi Jeruusalemma konverentsis palju positiivset, siis Pöld arvas vastupidist.²² Ta tõdes, et mitmed tõsised misjonärid lahkusid konverentsilt, ning kuigi nad tundsid rõõmu ühistöö üle, olid nad samal ajal kurvad selle usulise ükskõiksuse üle, mis seal misjonäride hulgas nähtavale tuli. Tema arvates ei tähenda „protestantline misjon päikesetõusu maailmas”, nagu ütles Tallmeister, „vaid selle loojaminekut, nii et meil seal õieti õhtuste ehakiirtega arvestada on. Kes elab, see näeb, et maailma misjonikurss ei pöördu ühestöötamisele Mohammedi, Buddha ja Konfutsega, vaid kindlamini hakkab asuma tõsipiiblisele alusele”.²³

1927. aastaks oli misjoniselts vaimulikkonna enamuse ja kiriku liikmete silmis kaotanud igasuguse autoriteedi. Välissuhteid iseloomustas pea täielik passiivsus, suur osa allesjäänud toetusrahasid suunati misjonär Blumerile, täpsemalt Arusha ja teiste kostikoolide kasvandikele, kellele olid Eestis määratud nn toetajad ehk sümboolsed hooldajad. Tihti täitis seda ülesannet terve kogudus.²⁴ Tagantjärele võib märkida, et see oli ka seltsi kõige tulemusrikkam ja asjalikum tegevus. Kõige enam raha suunati seltsi eelarvest aga misjonimaja ehitusse. Konsistoorium tõrkus raha üle kandmast ning palus 1927. a maikuu istungil õp Pöllul selgeks teha, millised kogudused on annetanud sisemisjoni, millised välismisjoni seltsi töö edendamise heaks.²⁵ Põllu järjekordse palve peale, milles ta viitas 19. detsembri 1919. a konsistooriumi ringkirjale, mille alusel oli võetud kohustus annetatud summad misjoniseltsile anda, kanti

²¹ Argo Olesk, *Oikumeeniline liikumine kuni 1948. aastani. Mõningad põhijooned*. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli usuteaduskonnas (Tartu, 1998), 38.

²² „Misjonikonverentsist” – *Protestantline Ilm*, 10 (1928).

²³ „Vaated misjonile” – *Meie Kirik*, 41 (1928), 312.

²⁴ „Arusha kostikooli asjus” – *Meie Kirik*, 28 (1928), 207.

²⁵ EELKKA, Eesti Ev. luth. usu konsistoorium. Protokollid. 30.10.1923–21.06.1927. Konsistooriumi istung 18.05.1927.

raha lõpuks seltsi arvele üle.²⁶ Tõrkumise põhjus oli seltsi juhtide ja konsistooriumi jätkuv tüli. Misjoniseltsi käekäik oli olnud päeva- korral sama aasta alguses toimunud usuteadlaste konverentsil, kus õp Hahli ettekandes analüüsi kujunenud olukorda ja pakuti välja lahendusi. Referent tõi ligi kümne aasta jooksul saavutatud tagasihoidlike tulemuste esmase põhjusena välja kehvasid olusid. Esiteks olid rahalised vahendid piiratud, teiseks tuli sõja ajal misjonikeelu tõttu töös vahe sisse.²⁷ Kolmanda olulise põhjusena tõstis ta esile misjoniseltsi senise tegevuse. Tunnistati, et misjonäride koolitamine oli olnud ebaõnnestumine, kuid, kuna selget väljavaadet, kus kasvandikud oleks tööle hakanud, ei olnud, siis polevat ka imes- tamisväärne, et olukord lõppes kolme noormehe läbikukkumisega. Samuti rõhutati „Meie Kiriku” tendentslikku suhtumist misjoni- töösse, mistõttu oli selts sisuliselt kaotanud oma häälekandja. Õp Hahl tegi konverentsi juhatusele soovitusel alalise referendi määra- miseks, kes igal aastal vähemalt korra misjonitöö hetkeseisu kohta ettekande peaks. Soovitatavalt pidi see toimuma just usuteadlaste kon- verentsil. Kõigil konverentsist osavõtnud õpetajatel soovitati misjoni- tööle enam rõhku panna ning oma tulemused aastaaruannetes välja tuua.²⁸

1928. AASTA USUTEADLASTE KONVERENTS JA KIRIKUPÄEV

Siiski polnud konverentsi tulemusena olukord paranenud, selle- pärast otsustasid kirikujuhid misjoniteema ka järgnevatel usutead- laste konverentsidel ja kirikupäevadel üles võtta. Siinjuures tuleb mainida veel ühte olulist osapoolt, kes misjonitöö suunamisel ja ümberkujundamisel suurt rolli mängis. 1922. aastal oli EELK piis- kop Jakob Kukele kirjutanud eestlasest misjonär Martti (Martin) Meedar, kes tegutses Soome Misjoni Seltsi läkitusalal Hiinas. Juba tookord oli ta oma kirjas avaldanud lootust, et kuna noorte eest-

²⁶ *Ibid.*, Konsistooriumi istung 02.07.1927.

²⁷ „Kuidas misjonitöö mõtet kirikus teostada?” – *Eesti Kirik*, 5 (1927), 36.

²⁸ *Ibid.*, 38.

lastest misjonäride koolitamine oli ebaõnnestunud, siis võiks Eesti Misjoni Selts asuda toetama mõne Soome Misjoni Seltsi alluvuses töötava misjonäri tegevust. Meedari soovitus oli toetada Hiina misjonit. See olevat teostatav, kuigi soomlaste tegevus Hiinas oli tol hetkel väga halvas seisukorras. Seda peamiselt Hiina sisepoliitika tõttu, üha enam alased langes kommunistide võimu alla, mis tõi endaga kaasa paljude misjonäride surma. Kirja lõpus andis ta mõista, et kui Eesti misjon areneb, oleks Soome selts võimeline eestlastele, nimetades sealjuures ka ennast, lubama nende keskel eraldi haruna töötada.²⁹

Meedarist kujunes järgnevate aastate jooksul oluline Soome-Eesti vahelise silla taastaja. 1928. aasta usuteadlaste konverentsil peetud ettekandes andis ta osalejatele edasi oma visiooni misjoniseltsi tulevikust, milles rõhutas eelkõige koostööd põhjanaabritega. „Soome misjoni selts annaks Eesti kirikule ühe osa tema Hiina tööst, ehk ta võiks alustada sellega käsikäes misjonitööd Mandshuurias ja eriti Harbinis. [---] Tol korral kui ta asuks EMSi nüüdsel tööpõllul Hunanis tegutsema, oleks muidugi eeltingimuseks see, et sealne töö moodustaks ühise sinodaalse kiriku. Kasvandikud kasvatatakse Soomes, kuid võidak, kui tahetakse, Eestis ordineerida, mis muidugi mitte ei ole oluline küsimus”.³⁰ Mainitud ettepanekute elluviimiseks soovitas Meedar luua kaks kuni kolm misjoniseltsi alamkomiteed, mis jaguneksid regionaalsel alusel. Lisaks sellele tegi ta ettepaneku asutada misjoniseltsi juurde järelevalve nõukogu. Juhuks kui seltsi juhatus tema ja kiriku esindajate ettepanekuid oleks eiranud, oli Meedaril koostatud ka uue seltsi põhikiri.³¹

Kui paljude vaimulike jaoks oli tegemist äärmiselt positiivse ja oodatud lahendusega, siis misjoniseltsi juhataja õp Põld reageeris usuteadlaste konverentsil toimunud äärmiselt tuliselt ning palus kõigil misjoni toetajatel raha otse seltsi arvele saata, et selle tegevus saaks jätkuda. Põld seostas konsistooriumi viha ja plaani seltsi juhtimine üle võtta misjonär Blumeri soosimisega ja tema töö toe-

²⁹ EELKKA, Soome Ev. Lut. Kirik. Alustatud 1920, lõpetatud 1938. a. 03.06.1922.

³⁰ „Eesti ew. Luteri kiriku ülesanded ja võimalused misjonitöös” – *Eesti Kirik*, 5 (1928), 34–35.

³¹ *Ibidem*.

tamisega, kelle „konsistoorium vande alla on pannud, veel enam aga vist sellega, et E.M.S. on tõsilutherlise voolu edendaja ja vabasinodilise liikumise tekkimiskoht”.³² Tülistse ajaleheveergudel kisti ka konverentsil Soome misjoni olukorrast ettekande pidanud praost Paasio. Nimelt rõhutas Põld, et Paasio avaldas senisele misjoniseltsi tööle ja kursile toetust ning et ka teoloogilistes küsimustes esindavad nad sarnaseid seisukohti. Kuigi Paasio kinnitas, et neil on Põluga üksmeel teoloogilistes küsimustes, lisas ta olulise märkusena, et misjonitöös tuleb õpetuslikud erimeelsused ületada ja käituda ühtsena.³³

EELK Keskkassa tegutses konverentsi tulemusena kujunenud olukorras ootuspäraselt ja keeldus misjoniseltsile maksmast kogudustes korjatud rahalisi annetusi.³⁴ Selle asemel võeti konsistooriumi istungil vastu otsus saata annetustest kogunenud rahasummad Soome Misjoni Seltsile.³⁵ Kuigi õp Põld protesteeris teravalt, oli ta lõpuks sunnitud kirikuvalitsuse uuele suunale alluma. Vastasel juhul oleks selts jäänud täielikult isolatsiooni ja selle tegevus oleks lõppenud pankrotiga. 1928. a suvel toimunud X kirikupäeval võeti vastu otsus, millega kuulutati misjon üldkiriku prioriteediks ning tehti konsistooriumi volitatud ametnikule ülesandeks misjoniseltsiga ühendusse astuda, et üheskoos selle juhatusega koostada uus välismisjoni töökava.³⁶ Kava koostajaks määrati assessor Hugo Bernhard Rahamägi, misjonireferendiks usuteadlaste konverentsil ja kirikupäeval sai Rapla koguduse õpetaja Joosep Liiv, misjoniseltsi koosolekutest võttis kiriku esindajana osa assessor ja Tallinna Kaarli koguduse õpetaja Artur Sommer.³⁷ Oktoobris toimunud seltsi peakoosolekul kinnitasid mõlemad osapooled koostöö tarvilikkust, misjoniseltsi esindajad asusid koostama koostöölepet. Edasisteks

³² „Usuteadlaste konverentsilt” – *Meie Kirik*, 6 (1928), 45–46.

³³ „Seletuseks misjoni asjas” – *Eesti Kirik*, 12 (1928), 90–91.

³⁴ Riho Saard, *Misjonitöö ja eesti misjonärid*. Avarduv maailm: eestlased rahvusvahelises arengu-koostöös. Valik artikleid (Tallinn: Jaan Tõnissoni Instituut, 2001), 29.

³⁵ EELKKA, Konsistooriumi protokollid 1928. Protokoll nr 4, 08.02.1928.

³⁶ „X kirikupäev 19.–21. juunini s.a. Tallinnas” – *Eesti Kirik*, 26 (1928), 210.

³⁷ *Ibidem*.

kirikupoolseteks läbirääkijateks määrati õp Liiv ja assessor Sommer.³⁸ Samal kuul toimunud läbirääkimistel nõudsid kirikuvalitsuse volitatud esindajad, et EMS peab asuma koostööle soomlastega, sealjuures ei keelatud kogudustel toetada ka misjonär Blumerit ja Arusha misjoniasundust.³⁹

1929. a oli misjoniküsimus jällegi usuteadlaste konverentsil arutlusel, sel teemal kõneles õp Liiv. Pikas perspektiivis kujunes referent Liivi töö väga tulemuslikuks. Pea igal edaspidi toimunud suuremal kokkusaamisel kandis ta ette misjonitöö seisukorda tutvustava ülevaate, mis ei lasknud käesolevat teemat unustada. Ka suhted soomlastega hakkasid pärast 1928. a otsust jällegi tihenema. Omalt poolt kinnitas koostöö süvendamise vajalikkust ka Eesti Misjoni Selts 1929. aasta koosolekul. Õp Liiv sõnas usuteadlaste konverentsil, et „misjoni selts on oma senisest suunast loobunud ja tahab ennast anda üldkiriku teenistusse, temaga käsikäes töötama hakata ja jälle Soomega ligemasse ühendusse astuda”.⁴⁰ Selleks, et koostöö realselt ka toimiks, oli ettekandja hinnangul vaja veel palju teha. Ta mainis misjonimaja kiiret rajamist ning rahaliste toetuste suurendamist. Samuti tuli oluliselt suurendada misjonit tutvustavate ettekannete ja trükiste arvu.

EESTI MISJONI SELTS 1930. AASTATEL

Kuigi misjoniselts oli pärast 1928. a usuteadlaste konverentsi taas üldkiriku poolehoiu võitnud ja koostöö tingimustes kokku leppinud, ei tähendanud see toetusrahade kiiret üleandmist seltsi kasutusse. Samuti oli probleeme ajalehega „Meie Kirik”. EELK ja misjoniseltsi esindajate läbirääkimistel kinnitas õp Pöld, et ajaleht ei ole enam seltsi ametlik häälekandja, see tähendas ka selle väljaandmiseks vajaminevate toetussummade suunamist mujale. „Meie Kiriku” väljaandmist oli 1920. aastate alguses lisaks misjoniseltsile toetanud kirikuvalitsuse loodud sisemisjoni selts, kuid seda perioodi

³⁸ EELKKA, Konsistooriumi protokollid 1928. Protokoll nr 26, 24.10.1928.

³⁹ „Välismisjoni töökava kindlaksmääramine” – *Eesti Kirik*, 40 (1928), 320.

⁴⁰ „Meie kodumaa kiriku misjonitöö põhijooni” – *Eesti Kirik*, 6 (1929), 45.

ilmestasisid mitmed tülid. 1920. aastate keskel muutus lehe ilmumine senises mahus küsitavaks.⁴¹ Kümneni lõpus, kui kadus ka misjoniseltsi toetus, oli lehe edasise väljaandmise võimalikkus taas kord – ja nüüd märksa teravamalt – küsimärgi all. Vastu suudeti pidada 1931. aastani, mil ilmusid viimased 22 numbrit, pärast seda läks leht pankrotti.⁴²

1930. aastad töid endaga kaasa mitmeid muudatusi. Esiteks loodi misjonitöö elavdamiseks misjonijuhataja ametikoht. Sellele kohale asus seltsi juhataja õp Pöld, kes lahkus oma senisest kogudusest Koselt. Misjonijuhataja töökava nägi ette jutluste, kõnekoosolekute ja muude ürituste pidamist üle Eesti, samuti oli Pöld 1932. aastal ilmuma hakanud misjoniseltsi uue häälkandja „Meie Misjon” toimetaja. Ilmestamiseks töö mahukust võib mainida, et 1935.–1936. aastal pidas ta Eestimaa eri paikades 290 jumalateenistust ja kõnet.⁴³

Teise olulise muudatusena asus selts 1931. aastal ametlikult, s.t rahaliselt toetama Soome läkitusala Hiinas, täpsemalt võeti kanda misjonär Meedari elamiskulud. Põhjus, miks see alles 1931. aastal juhtus – oli ju otsus soomlasi toetada vastu võetud juba mitu aastat varem – peitus misjonär Blumeris. Nimelt otsustas seltsi juhatus oma senist kurssi muuta alles pärast seda, kui Blumer oli Aafrikast lahkunud. Kuigi misjonär oli sel teemal sõna võtnud ja lubadusi andnud juba mitmeid aastaid, naasis ta Euroopasse alles 1930. aasta suvel. Lahkumise põhjuseid oli mitmeid: Euroopas väljaantavate masaikeelsete raamatute kirjastamine vajab pidevat jälgimist, samuti oli uute trükiste ettevalmistamine keerukas nende suure mahu tõttu. Väga oluliseks põhjuseks oli ka misjonäri ja tema abikaasa üha halvenev tervis.⁴⁴ Kuigi rahasummad kahanesid pärast

⁴¹ Juba 1921. aastal oli sise- ja välismisjoni seltsidel omavahel lehe väljaandmisega seoses tekkinud erimeelsused, kuna lehe kulud olid liiga suured ning väljaandmine ei tasanud end ära, vaid jääd i võlgadesse. Sisemisjoni selts soovis lehele antud võla-summat tagasi ja jätta väljaandmine ainult Põllu kanda. Mõni aeg hiljem distantseerus sisemisjoni selts lehe väljaandmisest. „Eesti Ev. Lut. usu Misjoni Selts” – *Meie Kirik*, 17 (1921), 134.

⁴² Saard, *Misjonitöö ja eesti misjonärid*, 29.

⁴³ Jakob Aunver, *Eesti rahvakiriku ristitee* (Stockholm: EELK Komitee, 1953), 61.

⁴⁴ Pajula, *Misjonär Leonhard Blumer Eesti ja Aafrika kultuuriloos*, 42.

Blumeri lahkumist märgatavalt, ei lõpetanud misjoniselts kostikoolide kasvandike toetamist. Uue prioriteedi, Hiina misjoni toetamise kõrval koguti igal aastal arvestatav summa ka Aafrika misjoni heaks. Kohati küündis see samale tasemele Hiina misjoni heaks annetatud summadega, mõnel juhul oli isegi suurem.

Lisaks misjoniseltsile oli küsimus veel kord päevakorral 1931. a usuteadlaste konverentsil, kus pärast mitmeid sõnavõtte fikseeriti konverentsi ametlik otsus, et 1931. aastast võetakse Meedari toetamine Eesti Misjoni Seltsi kanda. Selleks vajaminev summa loodeti koguda annetustest.⁴⁵ Kiriku keskvalitsus selleks raha ei andnud. Meedar lubas omalt poolt misjonitöö elavdamiseks kirjutada igakuiseid ülevaateid Hiina misjoni käekäigust. Peamiselt avaldati neid ajalehes „Eesti Kirik”, hiljem ka misjoniseltsi uues ajakirjas „Meie Misjon”. Tuleb tunnistada, et antud lubadus täideti ja ületati mitmekordselt, sest misjoniülevaateid ilmus mitmeid kordi kuus, mõnel perioodil suisa iga nädal. 1939. aastal, vahetult enne sõda, jõudis ta välja anda kaks ülevaatlikku raamatut misjonitöö minevikust, olevikust ja tulevikust Hiinas.⁴⁶

Kontaktid soomlastega muutusid jällegi tihedamaks, selle märke olid vastastikused külaskäigud. Igal aastal pidas Eesti Misjoni Seltsi aastapäeval ettekande mõni soome misjonär või seltsi ametnik. 1931. ja 1932. aastal endine misjonär Sihvonen⁴⁷, 1933. aastal misjonär Sulo Aarni⁴⁸ jne. Eestlased võtsid osa Soome misjoni-päevadest, enamasti külastas neid õp Pöld.

Kuigi eestlastest misjonitöö toetajad olid enda kanda võtnud justkui jõukohase ülesande, makstes kinni ühe misjonäri elamiskulud Hiinas, ei suudetud sellega aastate jooksul kordagi hakkama saada. Juba 1932. aastal teatati, et sel aastal ei ole selts vajaminevat summat kokku saanud. Misjonijuhataja Põllu arvates ei olnud põhjused majanduslikud, vaid usulised. Tema hinnangul „panid

⁴⁵ „Lühike vaade misjoniväljale” – *Eesti Kirik*, 22/23 (1931), 184–186.

⁴⁶ Martin **Meedar**, *Kirjeldusi läkitustööst Hiinas I. Loode Hunani töö* (Tallinn: Ehrenpreisi trükk, 1939). Martin **Meedar**, *Kristluse tulek Hiina, ta arenemine ja olevad olud ning võimalik tulevik* (Tallinn: Ehrenpreisi trükk, 1939).

⁴⁷ „Eesti Misjoni Seltsi XIII aastapäeva pühitsemine” – *Eesti Kirik*, 46 (1932), 364.

⁴⁸ „Eesti Misjoni Seltsi XIV aastapäeva pühitsemine” – *Eesti Kirik*, 44 (1933), 350.

seltsi peakoosolek, nõukogu ja juhatus liig julgesti oma lootuse sellele, et Eesti misjoni ühinemise tõttu Soomega kõik kogudused ja praostkonnad, kes senini olid misjonist eemale hoidnud, nüüd ühes tulevad ja seda tööharu jõudsasti toetavad”.⁴⁹ Nimelt oli kogu sõdadevahelise perioodi jooksul iseloomulik, et misjoniseltsile saatsid annetusi kindlad kogudused, kusjuures toetus oli alati suurem Põhja-Eestis. See olenes peamiselt praostist ja praostkonna meelusest, sest oli piirkondi, kus annetusi laekus kõikidest kogudustest, teisalt olid praostkonnad, kust ei olnud misjoniseltsile laekunud ühtegi krooni. Kuigi misjoni jaoks annetatud summad kasvasid, ei tähendanud see, et kasvanud oleks ka toetajate hulk, ajaleheveergudel nimetati kehva olukorda isegi järjekordseks misjoni kriisiks.⁵⁰ Kuigi 1930. aastatel esinesid mõlemad eestlasest misjonärid kümnete ettekannetega, ei tõusnud ka sellest loodetud kasu. Edukas ettevõtmine oli vaid „Meie Misjoni” väljaandmine, misjonisummad jäid esialgu aga ikkagi endiseks. Alles 1930. aastate lõpus võis täheldada väikest tõusu. Olukord, kus misjoniselts oli oma ülesande ainult osaliselt täitnud, tekitas pahameelt eelkõige kahes eestlasest misjonäris. Blumer oli oma hinnangutes tagasihoidlikum, sest ta oli sisuliselt oma töö lõpetanud ja igasugune kostikooli laste toetamine oli väga positiivne. Meedar oli seevastu misjonikorralduse peale mitmel korral väga pahane. Sellepärast oli paratamatu, et tekkisid lahkkelid misjoniseltsi juhataja õp Pölluga. Meedar oli kirjavahetuses piiskop Rahamägiga ja väljendas oma mõtteid selle kirjavahetuse jooksul üsna avameelselt. Tema arvates oli EELK ja kirikuliikmete majanduslikku võimet arvestades kõige parem kogu misjonitegevus siduda otseselt kirikuga nagu see toimus Rootsisis. See oleks vähendanud kulusid, mida oleks saanud suunata misjonialadele.⁵¹ Samuti soovis Meedar, et ühendataks diasporaatöö ja misjonitöö. Seda just konkreetselt Hiinas, sest Harbiinis elavate eestlaste kiriklik teenimine oli õpetaja puudusel katkenud. Sarnase ettepaneku oli 1928. aastal teinud õpetaja Jaan Järve, kes oli 1930.

⁴⁹ „Eesti Misjoni Seltsi aastapäeva puhul” – *Eesti Kirik*, 44 (1932), 348.

⁵⁰ „Maailma misjonist” – *Eesti Kirik*, 29 (1932), 228.

⁵¹ EELKKA, Martin Meedari isikutoimik. 03.09.1938.

aastatel loodud diasporaakomitee esimees, kuid see oli jäänud tähelepanuta. Meedar tõstas teema uuesti 1935. aastal, kuid ka seekord jäi idee vastukajata.⁵²

Ametlikud suhted Soome misjoniseltsiga olid vaatamata misjonär Meedari rahulolematusele head. Vastupidi Eestile oli Soomes alates 1933. aastast annetuste hulk igal aastal tõusnud. Kui Soomes koguti 1933. a annetustest 88 000 ja muudest ettevõtmistest veel üle 200 000 Eesti krooni⁵³, siis Eesti olukorra ilmestamiseks võib välja tuua järgmised numbrid: 1932. a aprillis laekus Hiina misjoni heaks 47.95 krooni⁵⁴, mais ja juunis kokku 43.72 kr⁵⁵, sama aasta novembris aga 22 krooni.⁵⁶ Niisiis oli võimalik aastaga maksimaalselt koguda 500 Eesti krooni. Võib veel mainida, et soomlased olid kogu Hiina misjoni jaoks 1933. aastal arvestanud umbes 75 000 krooni. Sellepärast oli loomulik, et nurinaid siinse olukorra kohta kostis nii misjonäridelt endilt kui ka Eesti Misjoni Seltsist. Üheks suureks miinuseks võib siinkohal pidada eestlaste rahakogumise süsteemi. Nimelt laekus Hiina misjoni jaoks raha eraldi. Samaaegselt jätkati koguduste survele ka Aafrika misjoni jaoks raha kogumist, kusjuures need summad olid umbes sama suured. Nagu juba mainitud, olid mõnel üksikul juhul misjonär Blumeri kostikooli kasvandikele annetatud summad isegi suuremad. Kuna misjoniselts ehitas maja ning suunas küllaltki suured summad sise-misjoni jaoks, ei jäänud välismisjoni rahastamiseks üldisest eelarvest kunagi vahendeid. Sellepärast nägigi Meedar lahendusena misjoni EELK alluvusse viimist, mis oleks tema hinnangul tähendanud administratiivkulude märgatavat alanemist.

Rahvusvahelise misjoninõukogu tööst jäi Eesti Misjoni Selts ka edaspidi kõrvale. Kuigi 1938. a Tambarami konverentsi kajastati ajakirjanduse veergudel mitmeid kordi, ei olnud Eesti Misjoni Selts võimeline suurte kulude tõttu ühtki saadikut Indiasse saatma. Kahtlemata oli eestlastele võõras ka misjoninõukogus figureerivate n-ö

⁵² „Välismisjoni töö korraldamise kohta Eestis” – *Eesti Kirik*, 2 (1935), 3.

⁵³ „Soome misjoni edust 1933” – *Eesti Kirik*, 24/25 (1934), 190.

⁵⁴ „EMS kassasse laekunud rahad aprillikuus 1932” – *Meie Misjon*, 6 (1932), 1.

⁵⁵ „EMS kassasse laekunud rahad mai- ja juunikuus 1932” – *Meie Misjon*, 7/8 (1932), 1.

⁵⁶ „EMS kassasse laekunud rahad novembrikuus 1932” – *Meie Misjon*, 1 (1933), 1.

uute kirikute roll. Arvamus misjoninõukogust oli küll pisut paranenud, kuna Eestit oli külastanud üks selle juhte John Mott, kuid uuendusmeelne organisatsioon jäi konservatiivsetele misjoniseltsidele, nagu Eesti ja Soome seltsid, siiski võõraks. Kuigi Soome puhul oli tegemist suure misjoniseltsiga, ei võtnud ka nemad 1938. a Tambarami konverentsist osa.⁵⁷

Välismisjoni toetamine katkes juba enne Teist maailmasõda, sest misjonär Meedar oli sunnitud Hiinast 1938. aastal lahkuma. Soome misjoniselts läkitas veel sõja alguses viimased misjonärid, samamoodi talitasid ka Rootsi ja Norra misjoniseltsid.⁵⁸ Eesti Misjoni Selts tegutses samuti edasi, keskendudes peamiselt sisemisjoniile, uusi välismisjonitööd puudutavad sihte esialgu ei seatud. 1939. a augustis suri seltsi juhataja Harald Pöld.⁵⁹ Sellega lõppes 20 aastat kestnud ajastu. Samuti võib seda sisuliselt ka seltsi lõpuks pidada. 1940. aastal märtsis kogunes misjoniselts küll koosolekule, kus arutati uue juhataja ja juhatuse valimise küsimusi, samuti kuulati 1939. aasta aruandeid,⁶⁰ kuid järgmiste sammudeni enne okupatsiooni ei jõutudki.

KOKKUVÕTTEKS

Eesti Misjoni Seltsi kaks aastakümnet väldanud tegevus kulges väga ebahätlaselt. Lühikese perioodi jooksul jõuti üle elada mitu kriisi, vähem, kuid siiski, oli ka õnnestumisi. Eestlastest misjonäride tegutsemine XIX ja XX sajandi alguses andis tõuke ja motivatsiooni, et ka iseseisvat, kuigi küll väikest, misjoniseltsi võib oodata ees edukas tulevik. Kindluse andis selleks ka Soome Misjoni Selts, kelle toetus saatis siinse misjoniseltsi tegemisi pea kogu tegutsemisperioodi vältel. Vaatamata seltsi asutamisele järgnenud kriitikale omandas organisatsioon juba paari aastaga kindla näo, tööritmi ja

⁵⁷ „Maailma misjonikonverents Indias 500 saadikuga” – *Eesti Kirik*, 50 (1938), 1.

⁵⁸ „Välismisjon praegusel ajal” – *Eesti Kirik*, 4 (1940), 5.

⁵⁹ „Misjonijuhataja praost H. Pöld'i kirstupanek ja ärasaatmine” – *Eesti Kirik*, 3/4 (1939), 7.

⁶⁰ „Eesti Misjoni Seltsi peakoosolek” – *Eesti Kirik*, 9 (1940), 6.

toetajaskonna. Selts oli kahtlemata oma juhi, Harald Põllu nägu, tema ümber kogunenud konservatiivne ringkond andis seltsile küll selge ilme ja suuna, kuid see polnud vastuvõetav teistele luteri kirikus eksisteerinud teoloogilistele suundadele. Tõenäoliselt oleks arengustenaarium kujunenud teistsuguseks, kui kolm noort misjonäri oleksid Helsingi misjonikooli edukalt lõpetanud ja saadetud seejärel kas Aafrika või Hiina misjoniväljadele. Eeldused selliseks ideaaltulemuseks olid olemas, kuigi kaugeleulatuvaid plaane polnud tehtud. Võib-olla oleks sellisel juhul suudetud ületada ka tõrge, mis osal vaimulikonnast misjoniseltsi tegevuse suhtes oli tekkinud. Et aga nii ei juhtunud ning liberaalide ja konservatiivide omavaheline tüli halvas kogu 1920. aastate kirikuelu, jäi ka misjoniselts ja selle edasine arendamine paratamatult tahaplaanile. Noorte misjonäride koolitamine asendus ebaõnnestumise järel Aafrikas töötanud Leonhard Blumeri toetamisega, kes oli vastuvõetav küll seltsi juhi Harald Põllu jaoks, polnud aga Leipzigi Misjoni Seltsi alluvana sobiv EELK konsistooriumi jaoks. See tähendas vältimatut konflikti üldkirikuga. Tagantjärele tundub siiski, et Blumeri toetamise näol oli tegemist seltsi kõige kasulikuma tegevusega. Ilma liialdamata võib öelda, et 1920. aastate keskpaigaks oli selts kujunenud Põllu ja tema toetajate eraettevõtmiseks, mille laiem kandepind vähenes aasta-aastalt. 1927. aastaks oli misjoniselts pea täielikult kapseldunud, suhted soomlastega olid jahenenud, negatiivselt suhtuti rahvusvahelise misjoninõukogu töösse, suhted konsistooriumiga olid samuti halvad. Kriisi lõpetas kirikuvalitsus, püüdes misjoniseltsi arendamise küsimuse tuua avalikule areenile. See õnnestus tänu aruteludele kirikupäevadel ja usuteadlaste konverentsidel ning parandas olukorda silmnähtavalt, kuid uut sisu misjoniselts selle tulemusena siiski ei omandanud. Selts jäi endiselt Põllu juhtimise alla ja olgugi, et toetust asuti nüüd kirikuvalitsuse surve all jagama kahe misjonäri – Martin Meedari ja Leonhard Blumeri – vahel, ning konsistoorium ja selts kinnitasid oma toetust Soome Misjoni Seltsile, jäid olemasolevad rööpad, mida mööda Põld oli seltsi alates 1919. aastast juhtinud, täielikult üles võtmata. Lihtsamalt öeldes ei suutnud Põld ka edaspidi misjonitöös ületada õpetuslikke erimeelsusi, mis vaimulike hulgas valitsesid. Koguduste annetused sõltusid aga suurel määral

koguduse õpetajast, kuigi 1930. aastatel suurenes ka Põllu otsene mõju, kuna misjonijuhatajana avanes tal võimalus kümnetes Eesti-maa paikades seltsi tegevust tutvustada ja raha koguda. Vaatamata sellele on üldjoontes üsna tõene toetajakoguduste arvu samastamine Põllu toetajate *resp.* konservatiivse voolu pooldajate arvuga.

Kurss oli niisiis kindlaks määratud ja sellele jäadi kindlaks, uusi sihte ei seatud ka 1930. aastatel. Üha rohkem rõhku pandi sisemisjonile, mis andis lootuse suuremate summade eraldamiseks ka välismisjonitöö heaks. Toetuste suurusjärk jäi aga üldjoontes samaks ning misjonär Meedari ülalpidamiseks vajalik summa jäi järgnevate aastate jooksul ainult ideaaliks, mille poole püüelda. Soovitused siduda selts otseselt kirikuga, mis oleks Meedari hinnangul andnud võimaluse administratiivkulutusi kärpida, ei saanud teoks. Asutamise järel ja 1920. aastate alguses, kui sarnast kava arutati, oli Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirik tõenäoliselt liiga nõrk, arenemisjärgus ja hõivatud, et misjoniseltsi tööga tegeleda. Pealegi paistis selts olevat kindlates kätes. 1930. aastatel oli kirik küll ühtsem ja tugevam kui eelmisel kümnendil, kuid koostöö selt-siga piirdus ikkagi ainult seltsi juhatusse esindajate määramisega. Põhjuseks oli tõenäoliselt seesama asjaolu mis 1920. aastatelgi; selts oli n-ö kindlates kätes ja oma juhi poolt tema parema äranägemise järgi ohjatud. See tingis ka üldjoontes tagasihoidliku koostöö, mille kurblooline lõpp saabus juba mitu aastat enne seda kui oku-patsioonivõimud seltsi sulgesid.